

Krupski päästmine: ühest Vabadussõja-aegsest pantvangidraamast

Peeter Kaasik*

*Kohtus kord Nadežda Krupskaja Leonid Brežneviga ning pöördus tema poole:
„Leonid Iljõtš, kas te mind mäletate? See olen mina – Krupskaja!“ –
„Kuidas siis muidu, ikka mäletan, ikka mäletan ... mul on ka
väga hästi meeleste teie abikaasa, vanake Krupski.“*

Nadežda Krupskaja ja teised „revolutsioonikangelased“ on andnud ainest paljudele anekdootidele. Lisaks välistele veidrusele pärinevad naljalugude juured paljus ka kommunistide ametlikel ehk mütologiseeritud elulugudel. Päises toodud anekdoodis ei mäletanud niisiis sklerootilisusele kalduv Leonid Brežnev Nadežda Konstantinovna abikaasat ja tuletas Krupskaja perekonnanimest kellegi Krupski. Ka alljärgnevalt tuleb juttu ühest „tõlkes kaduma läinud“ Krupskist, kes erinevates allikates on kandnud vähemalt kolme eesnime – Mihhail, Aleksei ja Aleksander; kolme isanime – Konstantin, Aleksander, Aleksei ning nelja perekonnanime – Krupski, Krupsky, Krupenski ja Krupinski.

Niisiis, 1919. aasta lõpu poole langes Vene valgete Loodearmee kätte keegi Krupski. Nõukogude Venemaa delegatsioon esitas Tartus rahuläbirääkimistel 1919. aasta detsembris Eesti võimudele palve nimetatud isik üles otsida ja neile tagastada. Selge on see, et rahudelegatsioon sai sellise pooleldi eraviisilise palve esitada vaid kõrgemalt poolt tulnud suuniste järgi.

Kes nimetatud Krupski siis oli, et teda tuli eraldi taga otsida, mitte ei saadetud tagasi kodumaale sõja- ja pantvangide vahetamise üldises korras?

Enamik trükki jõudnud informatsioonist Krupski juhtumi kohta pärineb Tartu rahudelegatsiooni sekretäri William Tomingase 1970. aastal ilmunud mälestustest¹ ja nimetatud teose kritiseerijatelt. Kui võtta see osa mälestustest väga põgusalt kokku, siis Nõukogude Venemaa delegatsiooni juht Adolf Joffe pöördunud „eraisik“ Krupski ülesleidmiseks „eraviisiliselt“ Eesti delegatsiooni juhi Jaan Poska poole ja viimane andis omakorda vastava korralduse William Tomingasele. Saadud anonüümse teate peale, et Krupski asub Narvas, sõitis sinna ka Tomingas. Viru rinde juhataja kindralmajor Aleksander Tõnisson ei teadnud Krupskist midagi, kuid tänu tutvusele Loodevalitsuse esindaja Konstantin von Krusenstierniga saadud teada, et Krupski on Loodearmee poolt vangistatud ning plaanis olla ta Lenini abikaasa vennana maha lasta. Koos Tõnissoniga mindud Jaanilinna ja nõutud ähvarduste saatel Krupski valgetelt välja. Tomingase toimetatud ülekuulamise tunnistatud vang, et on „Mihhail Konstantinovitš Krupski“, kellel on õde Nadežda. Krupskil söödetud restoranis kõht täis, arst vaatas ta üle ega tuvastanud vägivalla tunnuseid. Tomingas võttis vangi kaasa ja koos

* Peeter Kaasik (1974), PhD, Eesti Mälu Instituut, Suur-Ameerika 12, 10412 Tallinn, peeter.kaasik@mnemosyne.ee

¹ Vt. W. Tomingas. Mälestused. New York: Kultuur, 1970. Tegelikult peatus Tomingas Krupski juhtumil kaudselt juba varem. Vt. W. Tomingas. Vaikiv ajastu Eestis. New York, 1961.

Nõukogude Venemaa diplomaadi Maksim Litvinovi (vasakult neljas) vastuvõtmine Krasnaja Repka külas sõidul Tartusse 16. novembril 1919. Paremalt kolmas Suurbritannia sõjaväemissiooni esindaja kapten Victor Warrander, neljas Eesti välisministeeriumi sekretär William Tomingas. RA, EFA.114.A.253.827

liiguti Tallinna, kus Krupskile muretsetud selga viisakamad riided. Krupski ise soovitanud muu hulgas kulutustest mitte hoolida, sest tema õemees Vladimir Lenin „oskab olla tänulik, kui ta tahab“. Peale seda sõidetud koos Tartusse, kus Krupski antud Joffele üle ning viidud seejärel Venemaale.

Hilisemal ajal, kui Tomingas tegutses rahuleppe ratifitseerimiskomisjoni sekretärina, olvat ta 1920. aasta märtsis kohtunud poolametlikus korras Leniniga, kes ta lahkelt vastu võttis ning avaldanud tänu naisevenna päästmise eest. Vastutasuks soovinud Tomingas, et Lenin aitaks kiirendada ülemjuhataja Johan Laidoneri ämma Alevtina Kruszewska ja poja Michaeli Eestisse jõudmise protsessi. Lenin andnudki vastava korralduse.

Eestis ilmusid William Tomingase mälestused esimest korda 1992. aastal. Raamatule saatesõna kirjutanud Jüri Ant ja Rein Marandi soovitasid lugejal mõne Tomingase kirjeldatud episoodi puhul ettevaatlikuks jääda:

„W. Tomingas oli väga enesekindla stiili ja vormiga kirjamees. Ta taastas mälu järgi paljusid sündmusi ja isegi dokumente, mille tõesust tal polnud võimalik praktiliselt kontrollida. Esitluslaad aga ei jäta kahtlust, et kõik oli just nii, nagu kirja pandud. Paraku polnud see aga alati nii. Näiteks võiks tuua V. Lenini olematu naisevenna Mihhail Krupski päästmise ja J. Laidoneri pereliikmete Venemaalt tagasitoomise lood, mida põhjalikumalt on analüüsinud ajaloolane Karl Martinson (Aja Pulss. 1989. Nr. 16, 17, 18).“²

Enesele ilmselt teadvustamata oli William Tomingas astunud ideoloogiliselt kõige pühemale pinnale ehk revideerinud Vladimir Iljitš Lenini enda (või tema lähikondsete) elulugu. See valdkond oli aga rõhutatult NLKP monopol, kes pidi ütleva, milline on hetkel kehtiv

² W. Tomingas. Mälestused/Vaikiv ajastu Eestis. Tallinn: Olion, 1992, lk. 793.

elulugu ja kas isik väärib üldse meenutamist. Igatahes Mihhail Konstantinovitš Krupskil ja Tomingase väidetaval kohtumisel Leniniga pole viimase eluloos kunagi kohta olnud.

See vajaks eraldi uurimist, kas mainitud teema tuli arutlusele ka EKP KK Partei Ajaloo Instituudis või muude ideoloogiavalvurite seltskonnas, kuid nagu alljärgnev näitab, ei jäänud see märkamata. Oli siiski ka selge, et avalikult väliseesti autoritega sovetlikud ajaloolased diskuteerima ei hakka, kuid mõnikord tehti seda „ümberruuga“ ajalehtedes Tõe Hää ja Kodumaa või läbi spetsiaalsete vastupropaganda-teoste.³ Teiselt poolt polnud Nõukogude Eestis Tomingase mälestused lugejaskonnale laiemalt tuntud ja tutvuda sai nendega raamatukogu erifondis üsna valitud seltskond.

Uued tuuled hakkasid puhuma 1980. aastate teisel poolel *glasnost*'i tingimustes. Tomingase meenutused Krupski juhtumist jõudsid Eesti lugejani tegelikult mõnevõrra varem kui 1992. aastal. Nii avaldati 1989. aastal Loomingu Raamatukogus Erik Virbsoo (Heino Susi) raamat „Lugusid möödunud aegadest“, milles autor refereerib põgusalt Tomingase mälestusi, küll ilma igasuguse kriitikata.⁴ Imselt ajendas just Virbsoo raamat samal aastal ajakirjas Aja Pulss sõna võtma parteiajaloolast Karl Martinsoni. Läbi kolme numbri ilmunud artikkel keskendub peaaesjalikult Tomingase väidete ümberlükkamisele või kahtluse alla seadmisele, kuid annab ka uut ja huvitavat informatsiooni.

Martinsoni sõnul tekkinud tal kahtlused kohe, kui ta Tomingase mälestustega oli tutvunud, sest tema teada Krupskajal venda polnud. Igaks juhuks pöördus ta NLKP Keskkomitee Marksismi-Leninismi Instituudi poole. Tollane instituudi sektorijuhataja A. Sovokin ja vanemteadur Š. Manbekova vastasid Martinsonile 2. aprillil 1986, kinnitades, et Krupskajal tööpooldest polnud ei vendi ega õdesid. Küll leidis kinnitust see, et Krupski-nimeline mees Loodearmee kätte vangi langes. Marksismi-Leninismi Instituudist saadud andmetel oli tegemist Nadežda Krupskaja onupojaga. Nimelt pöördus 17. detsembril 1919 Krupski abikaasa Lenini poole, teatades, et tema mees Aleksander Aleksandrovitš Krupski on rindel haavata saanud, vangi langenud ja viibib parasjagu Eestis haiglas. Lenin edastanud telegrammi oma naisele ning viimane omakorda pöördus Vabariigi Revolutsioonilise Sõjanõukogu esimehe asetäitja Efraim Skljanski poole, et too teavitaks olukorrast Tartus viibivat rahusaatkonda.⁵

Lisaks viitab Martinson veel mitmetele detailidele, mis Tomingase jutu kahtluse alla seavad. Näiteks viide sellele, et Krupskit otsiti taga ajalehekuulutuste kaudu. Eespool nimetatud telegrammi kohaselt olnud Krupski haavatud, kuid Tomingas väidab, et ta oli täie tervise juures. Kui Tomingas rääkis Krupski üleandmisest enne Tartu rahulepingut 2. veebruaril 1920, siis Martinson viitab Lenini telegrammile Nõukogude kaubandusesindajale Issidor Gukovskile 5. märtsist 1920, milles Lenin tänab viimast ja palub Krupski saata Gattšinasse jne.

Tomingase üsna detailset kirjeldust osalemisest ülemjuhataja Johan Laidoneri pere liikmete Eestisse toimetamisel pidas Martinson enamjaolt väljamõeldiseks.⁶ Küll esitas ta omapoolse huvipakkuva versiooni, miks Tomingas nii toimis. Nimelt süüdistatuna osalemises vabadussõjalaste liikumises ja riigipööramise kavatsustes arreeteriti Tomingas 4. juulil 1934. Sõjaringkonnakohtus arutati Tomingase asja sama aasta novembris, kus ta mõisteti kaheks

³ Vt. nt. I. Juurvee. Idabloki eriteenistuste võitlusest Külma sõja ajaloorindel Andrus Roolaha ja Julius Maderi näitel. – Ajalooline Ajakiri. Teemanumber: Eesti ajaloost Nõukogude võimu perioodil. Koostanud T. Tannberg, nr. 1/2, 2009, lk. 47–76.

⁴ E. Virbsoo. Lugusid möödunud aegadest. Tallinn: Perioodika, 1989.

⁵ Vt. Telegramma T. F. Krupskoj V. I. Leninu i N. K. Krupskoj. Moskva, Kreml'. Predsovnarkoma, 17 dekabrja 1919 g. – Istočnik dokumenta: V. I. Lenin. Neizvestnye dokumenty 1891–1922. Moskva: ROSSPĖN, 2017, 311.

⁶ Tundub, et siinkohal on tööpooldest Tomingase jutus teatud vasturääkivusi. Oma mälestustes väitis ta, et Laidoneri ämm ja poeg olid Pensa kubermangus Kuznetski linnas, kuid perekonnal järel käinud kapten Nikolai Vildenau räägib Kozlovi linnast Tãmbovi kubermangus. Vahe oli küll ainult paarsada kilomeetrit. Ka Vene rahudelegatsiooni juht Adolf Joffe teatas 23. jaanuaril 1920 Eesti delegatsioonile, et Laidoneri lähedased asuvad Kozlovis. Vt. RA, ERA.957.10.13, l. 39, Nõukogude Venemaa rahudelegatsiooni kiri Eesti rahudelegatsioonile 23. jaanuarist 1920.

aastaks ja kolmeks kuuks vang. Kohtuprotsessil kasutanud Tomingas kaitsekõnes Laidoneri omaste päästmise lugu. Ning just Krupski vabastamise lugu andnud talle võimaluse kasutada Lenini abi protsessi kiirendamisel.⁷

Niisiis, antud juhul leidis kinnitust, et Krupski⁸ oli tõepoolest olemas, langes vang (või arreteeriti) ja tema tagastamise küsimuses toimusid mingid läbirääkimised. On selge, et täiesti eraviisiliselt selliseid asju ajada ei saanud ning vähemalt Eesti välisministeeriumi dokumentide seas võiks olla Aleksander Krupski kohta mingi viide.

I. Nõukogude Venemaa rahudelegatsiooni esimehe kiri Eesti rahudelegatsiooni esimehele 3. jaanuarist 1920

V.S.F.S.V.
Rahudelegatsioon
3. jaanuar 1919⁹
№ 139
Tartu l.

Eesti Rahudelegatsiooni Esimehele
Härra Ivan Ivanovitš Poskale

Armuline Härra
Härra Esimees

Seoses isiklikult Teile edasi antud palvega Aleksander Aleksandrovitš Krupski vabastamiseks, edastan täna saadud täiendavad andmed.

Viimase nõndanimetatud Loodearmee pealetungi ajal Petrogradile arreteeriti A. A. Krupski Gattšinas, kus ta juhtis tuletõrjekomandot.¹⁰ Peale seda saadeti tõenäoliselt Gdovi komandandi kordalduks, Gdovi vanglasse. Edasised andmed puuduvad.

Võib-olla kergendavad need andmed asukoha kindlaks tegemisel.

Kordan oma tungivat palvet võimalikult kiiresti A. A. Krupski vabastada.

Olen Teie poolt minule esitatud raha üleandmist ja Teid huvitanud isikute Venemaalt väljasõitmise lubamist puudutava palve juba oma valitsusele edasi saatnud.¹¹

A. Joffe

(Tõlge vene keelest; RA, ERA.957.10.13, l. 13)

⁷ K. Martinson. „Eraviisilised asjad“ ehk paarist tähelepanuväärsest [segasevõitu] ajaloofaktist, I–III osa. – Aja Pulss 1989, nr. 16, lk. 27–28; 1989, nr. 17, lk. 28–29; 1989, nr. 18, lk. 27–28. Vt. ka I. Rozenfel'd. Kak Villem Toomingas osvobodil iz tjur'my dvojurodnogo brata N. Krupskoj i perevez v Ėstoniju tešču generala Lajdonera. – <http://kripta.ee/rosenfeld/2019/09/23/kak-villem-toomingas-osvobodil-iz-tyurmy-dvoyurodnogo-brata-nadezhdy-krupskoj-i-perevez-v-estoniyu-teshu-general-lajdonera/>.

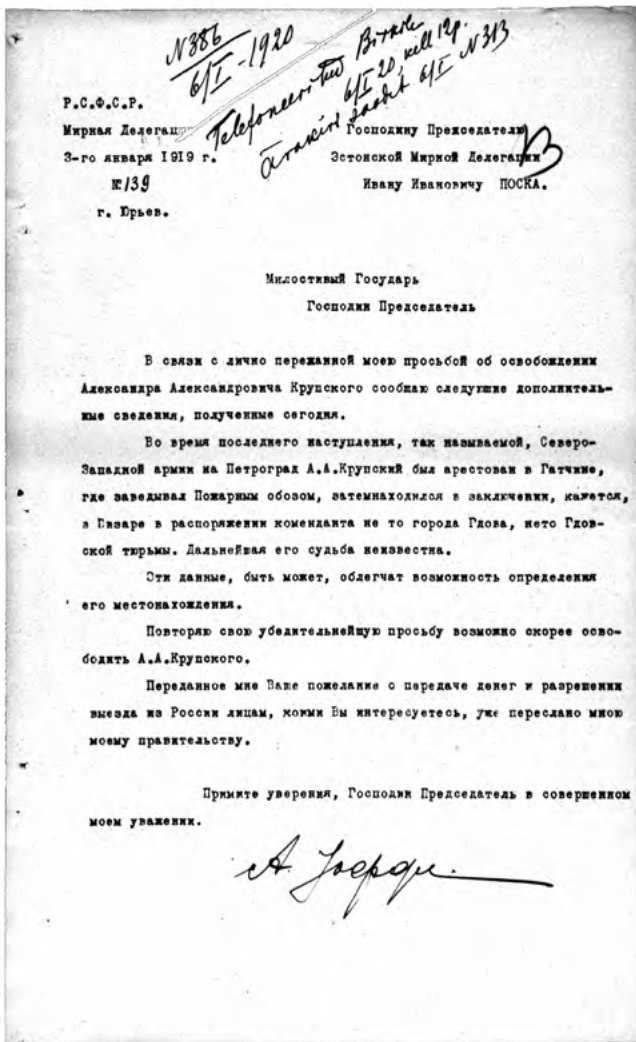
⁸ Peale selle, et ta 1919. aastal vang langes ja eraldiseisvad läbirääkimised põhjustas, pole Aleksander Aleksandrovitš Krupski (1874–1934) jätnud endast Venemaa/NSV Liidu ajalukku mingit jälge ning sõltumata sellest, et oli V. Lenini hõimlane, ei tõusnud ta kunagi kõrgesse riigi- ega parteiametisse. Mõnevõrra tuntum on tema poeg insener-viitseadmiral professor Mihhail Krupski (1902–1975).

⁹ Dokumendis ekslikult aasta 1919, peaks olema 1920.

¹⁰ Požarnoj oboz. Tähendab ka distsiplinaarüksust, mille üheks ülesandeks oli tulekahjude kustutamine jms.

¹¹ Viimases lõigus on ebaselge, mis rahast ja inimestest jutt käib. Võimalik, et jutt on ülemjuhataja J. Laidoneri perekonnast või Konstantin Pätsi venna Nikolai Pätsi pereliikmetest. Vt. nt. RA, ERA.957.10.21, l. 13–14p, Eesti rahudelegatsiooni esimehe kirjad nr. 317, 329 Nõukogude Venemaa rahudelegatsiooni esimehele 7. ja 8. jaanuarist 1920.

Nõukogude Venemaa
rahudelegatsiooni esimehe A. Joffe
kiri Eesti rahudelegatsiooni esimehele
J. Poskale 3. jaanuarist 1920 palvega
üles otsida Gattšinas Loodearmee
poolt arreteeritud Aleksander
Krupski. RA, ERA.957.10.13, 13

II. 1. diviisi juures asuva sõjaväe teadete kogumise punkti ülema ettekanne 1. diviisi ülemale 18. jaanuarist 1920

Kindralstaabi Valitsuse
1. Diviisi juures asuv
Sõjaväe Teadete Kogumise
PUNKT
19. jaanuaril 1920 a.
№ 249
Tegevas Väes

I-se Diviisi Ülemale

Raport

Kannan ette, et kogutud teadete järele viibib A. Krupski praegu Jaani kindluses P-L. armee proku-
röri järel wahi all kinni ja pidada lähemal ajal wabaks saama, sest Krupski poliitiliselt süüdistatud

ei ole, waid on Gatschinast pantvangina kaasa võetud. Krupski õde olla Lenini abikaasa.
Punkti Ülem [allkiri]
Asjaajaja [allkiri]
(RA, ERA.957.11.181, l. 11–11p)

III. Narva komandandi kapten Eduard Freudensteini kiri 1. diviisi staabiülemale alampolkovnik Viktor Liivakule 20. jaanuarist 1920

LINNA

KOMANDANT

1-se diviisi staabi ülemale

20 Jaanuaril 1920

№ 395

Narwa

Raport

Teie wahekirja pääle 17-st jaanuarist s.a. Nr. 1039 kannan ette, et Aleksander Krupenski Narwa wene garnisoni peawahist Iwangorodi kindluses, kus teda edasi saata taheti oma kodukohta elama, asendamiseks [?]. Kuid Krupenski ei olla tähend. ärasaatmist äraoodanud, olla omawoliliselt P.–L. Armee Narwa etapi walitsusest, kelle korraldusel saatmine sündis, lahkunud ja sõjapõgenejate komiteesse läinud. Tema praeguse wiibimise koha üle meil mingisuguseid teateid ei ole.

Lisa: kirjawahetus 4 lehel.

Komandant, kapten [allkiri]

Adjutant, al.leitn. [allkiri]

(RA, ERA.957.11.181, l. 6)

Esimene siinkirjutajale teadaolev viide Krupski otsimise kohta pärineb 26. detsembrist 1919, kui Vene rahudelegatsiooni sekretär Nikolai Klõtško saatis telegrammi Eesti välisministrile ja andis edasi Adolf Joffe palve otsida üles Venemaa kodanik Aleksander Aleksandrovitš Krupski.¹² 3. jaanuaril 1920 tuli Vene rahudelegatsioonilt täpsustav teave (vt. dokument I). Enam-vähem sama sisuga telegrammi saatis Joffe veel 10. jaanuaril, kus palus teha kõik võimalik Krupski kiireks leidmiseks.¹³

Kuna kõik viitas sellele, et Krupski asus Narva piirkonnas, siis põhilised otsimistööd toimusidki seal. Näiteks Ülemjuhataja staabi ülema kohusetäitja polkovnik Jaan Rink saatis 11. jaanuaril 1920 telegrammi Viru rinde juhatajale kindralmajor Tõnissonile:

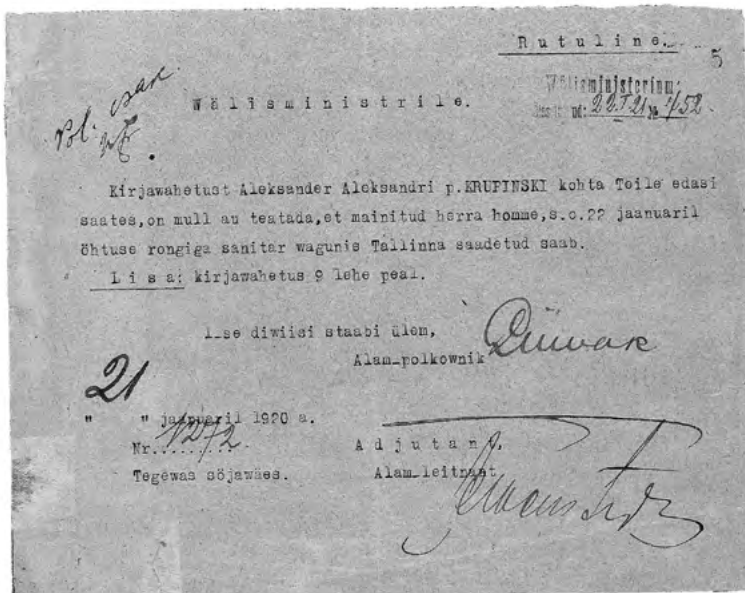
„Palun ühel teisel teel (agentide jne. läbi) lasta teateid korjata siin tähendatud A. Krupsky kohta, kes on kuskil venelaste poolt praegu kinnipeetav ja, üleüldse, missugused teated selle isiku kohta ülepea olemas on. Väga tähtis oleks seda isikut kätte saada, oleks hea teda mõne meie Venemaal kinniistuva isiku vastu ümber vahetada.“¹⁴

¹² RA, ERA.957.11.181, l. 2, Nõukogude Venemaa rahudelegatsiooni sekretäri Klõtško telegramm Eesti välisministeeriumile 26. detsembrist 1920.

¹³ RA, ERA.957.10.8, l. 29, Nõukogude Venemaa rahudelegatsiooni esimehe kirjad nr. 139 ja 194 Eesti rahudelegatsiooni esimehele 3. ja 10. jaanuarist 1920.

¹⁴ RA, ERA.957.11.181, l. 15, Ülemjuhataja staabi ülema kt. polkovnik Rink'i telegramm Viru rinde juhatajale kindral Tõnissonile 11. jaanuarist 1920.

1. diviisi staabiülem
alampolkovnik Viktor
Liivaku teade Eesti
välisministeeriumile
Aleksander Krupski
(Krupinski) Tallinnasse
saatmise kohta,
21. jaanuar 1920.
RA, ERA.957.11.181, 5

Igal juhul saab eeltoodust järeldada, et Krupskit käsitleti pantvangina, mille definitsioon ise ütleb, et nende võtmisel oli peamine kaalutus omada n.-ö. vahetuskaupa. Pantvangide vahetamise kord ise lepitati Eesti ja Nõukogude Venemaa vahel kokku 1919. aasta novembris paar nädalat enne rahuläbirääkimiste algust.

Juba 15. oktoobril 1919, kui Loodearmee tungis edukalt peale Petrogradi suunas ja Eesti väed olid alustanud Loodearmee toetuseks Krasnaja Gorka operatsiooni ja tungisid peale ka Pihkva suunal, saatis Eesti välisministri kohusetäitja Ants Piip radiogrammi Nõukogude Venemaa välisasjade rahvakomissarile Georgi Tšitšerinile, milles teatas valmisolekust sama aasta septembris Pihkvas katkenud rahuläbirääkimistega jätkata. Esmajärjekorras avaldas Eesti soovi jõuda kokkuleppele vangide vahetamise küsimuses.²⁴ 19. oktoobril saabus Nõukogude diplomaadi Maksim Litvinovi nimel radiogramm, milles teatati Nõukogude Venemaa valmisolekust. Nii tegi Ants Piip 20. oktoobril valitsusele ettepaneku võtta vahi alla isikud, kes sobiksid pantvangina väljavahetamiseks, ja 21. oktoobril andis valitsus siseministrile korralduse koostada vastav nimekiri.²⁵ Kuigi Nõukogude pool soovis ühtlasi alustada rahuläbirääkimistega,²⁶ lootis Eesti enne jõuda kokkuleppele ühiste läbirääkimiste osas teiste Balti riikidega ning esialgu sooviti piirduda vaid vangide vahetamise kokkuleppega. Selleks kutsus Eesti pool Nõukogude Venemaa delegatsiooni 17. novembriks Tartusse.²⁷ Nõukogude Venemaa esindaja Maksim Litvinov (oli tegelikult teel Kopenhaagenisse läbi rääkima brittidega samuti vangide vahetamise asjus) ja Eesti välisministri kohusetäitja Ants Piip kohtusid Tartus 17.–19. novembril 1919, kus Litvinov andis teada, et Nõukogude Venemaa on valmis sõda lõpetama.²⁸ Rahu küsimuses toimusid Tartus siiski mitteametlikud vestlused ja ametlikus korras arutati

²⁴ RA, ERA.495.10.109, l. 64–67, Ülemjuhataja Staabi sõjategevuse päevaraamat (2.8.19–1.4.20), 14.10.19.

²⁵ RA, ERA.31.1.13, l. 257, Vabariigi valitsuse koosoleku protokoll nr. 77, 21. oktoobrist 1919; RA, ERA.31.1.40, l. 3, Välisministri kt. kiri valitsusele 20. oktoobrist 1919.

²⁶ RA, ERA.31.1.43, l. 107, Eesti välisministri kt. radiogramm Nõukogude Venemaa välisasjade rahvakomissarile 25. oktoobrist 1919.

²⁷ RA, ERA.2124.1.22, l. 166, 233–233p, Eesti välisministri kt. radiogrammid nr. 869, 879 Nõukogude Venemaa välisasjade rahvakomissarile 8. ja 12. novembrist 1919.

²⁸ RA, ERA.957.11.60, l. 98–103, Välisministri kohusetäitja A. Piibu telegrammid pea- ja välisministrile ning ülemjuhatajale, 18. ja 19. novembrist 1919.

Eesti, Läti, Leedu ja Nõukogude Venemaa delegatsioon Tartus läbirääkimistel pantvangide vahetamise küsimuses 1919. aasta novembris. Vasakult: Leedu esindajad kapten M. Nackevičius ja Leedu esindaja Lätis ja Eestis J. Šliupas, 2. diviisi staaabiülem polkovnik V. Mutt, (taustal) Asutava Kogu liige A. Schulbach, välisministeeriumi juriskonsult N. Maim, (taustal) välisministeeriumi juriskonsult P. Ruubel, Nõukogude Venemaa diplomaat M. Litvinov, Läti esindajad apellatsioonikohtu esimees A. Bergs ja Rahvusnõukogu liige A. Friedenbergs. RA, EFA.197.0.39734

ainult pantvangide vahetamise küsimust (samuti Leedu ja Läti esindajatega) ning sõlmiti ka vastav pantvangide vahetamise leping.²⁹

Vastavalt kokkuleppele tuli vastastikku esitada nimekirjad ja vahetused toimusid ešelonide kaupa. Vahetuskohas ilmnevatele puudustele viidates jäi mõlemale poolele õigus vange vahetamata jätta. Selle lepingu täideviimiseks moodustati vastav komisjon, kuhu kuulusid sõja-, välis- ja siseminister ning ülemjuhataja. Esimene ešelon 27 pantvangiga jõudis Eestisse vahetult enne Tartu rahukonverentsi algust 4. detsembril 1919. Poliit- ja pantvangide vahetamine kestis kuni 1923. aastani ja üldjoontes sama korra kohaselt, mis lepiti kokku 1919. aastal.³⁰

Lenini hõimlane Krupski pakkus pantvangina erilist n.-ö. riiklikku huvi saada tagasi pantvang(id), kelle vabastamine „tavaliste enamlaste“ vastu ei pruugi Nõukogude Venemaad huvitada, või oli samaväärse pantvangi olemasolul võimalik protsessi kiirendada. Dokumentid viitavad sellele, et Krupski Nõukogude Venemaale tagastamine ei käinud pantvangide

²⁹ RA, ERA.1590.1.19, l. 1, 2, 8–10p, Koosolek pantvangide vahetamise asjus, 17. novembril 1919; Leping Eesti Vabariigi Valitsuse ja Nõukogude Venemaa RKN vahel pantvangide vabastamise kohta 19. novembrist 1919; Eesti Vabariigi välisministri kt. Ants Piibu telegramm välisministrile 20. novembrist 1919; RA, ERA.957.11.60, l. 99–100p, Ants Piibu telegrammid välisministeeriumi 18. novembrist 1919.

³⁰ RA, ERA.957.10.43, Kirjavahetus pantvangide vabastamise kohta ja pantvangide nimekirjad, 1919. Vt. lähemalt: M. Oja. Vangide vahetus Eesti Vabariigi ja Nõukogude Venemaa vahel 1920–1923. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond, Ajaloo ja arheoloogia instituut, Uusima aja osakond, 2016, lk. 24–41; R. Rosenthal, M. Tämning. Sõda pärast rahu. Eesti eriteenistuste vastasseis Nõukogude luure ja pörandaaluste kommunistidega 1920–1924. Tallinn: Kirjastus SE&JS, 2010, lk. 332–712.

Eestist 1919. aasta detsembris Nõukogude Venemaale vahetatud pantvangid. RA, EFA.26.0.50494

vahetamise raames üldistel alustel nimekirja järgi, vaid üldisest protseduurist mööda minnes ja mitteametliku kokkuleppe kohaselt. Sellele viitab ka see, et Krupski juhtum oli vormistatud rõhutatult palvena, mis viitab samuti rohkem „heale tahtele“, mitte läbirääkimistele. Samuti ei esitanud palvet Nõukogude Venemaa välisasjade rahvakomissariaat ametlikult Eesti välisministeeriumile, vaid kirjavahetus käis rahudelegatsioonide vahendusel vastastikuste palvekirjadena.

Niisiis tekib siinkohal veel küsimus: kuivõrd oli Krupski juhtumiga seotud eespool viidatud Laidoneri pereliikmete vabastamine? Väga otseselt sidus need kaks juhtumit omavahel William Tomingas. Joffe 3. jaanuari kiri, milles on juttu Venemaal viibivatest isikutest, kellest Eesti pool on huvitatud, justkui tõestaks Tomingase väidet. Esimene sellekohane teadaolev Eesti-poolne järelepärimine on dateeritud 29. detsembriga 1919, seda korrati 8. jaanuaril 1920.³¹ Oligu viimane siinkohal ka näitlikustamiseks toodud:

„Eelmise aasta 29. detsembril esitasin ma Teile palve võimaldada Alevtina Aleksejevna Alešinskajal koos 6 aastase poisi Mihail Ivanovitš Laidoner-Kruševski ja 62 aastase August Aleksejvitš Guselnikol sõita Kozlovist, Tambovi kubermangus, Eestisse, millele Teie, Härra Esimees, samal päeval 29. detsembril 1919. a. saadetud kirjas nr. 120, teatasite et minu palve kõige kiiremas korras täitmiseks võetakse ja Teie poolt võetakse tarvitusele kõik abinõud.

Sellest ajast on möödunud 10 päeva, kuid ma pole siiani Venemaalt saanud ühtegi teadet selle kohta, kas need inimesed on üldse elus, on nad võimelised sõitma Eestisse, ja kui on, siis oletatavalt millal väljutakse Kozlovist ja jõutakse Eesti piirile.

Sellega seoses Härra Esimees, on mul au paluda Teid lubada 29. detsembri 1919. a. kirjas nr. 245 esitatud palvet korrata, ja kui see raskusi ei valmista, anda täiendavaid andmeid.“³²

³¹ RA, ERA.957.10.21, l. 10, 14, Eesti rahudelegatsiooni esimehe kiri nr. 245 Nõukogude Venemaa rahudelegatsiooni esimehele 29. detsembrist 1919 ja kiri nr. 329, 8. jaanuarist 1920.

³² RA, ERA.957.10.21, l. 14–14p, Eesti rahudelegatsiooni esimehe kiri Nõukogude Venemaa rahudelegatsiooni esimehele 8. jaanuarist 1920.

Niisiis, dokumendid eraldi ei viita, et läbirääkimised toimusid põhimõttel Krupski teile ja Laidoneri pereliikmed meile. Küll aga näitavad seda, et paralleelselt Krupski otsimisega esitati tõepoolest järelepärimisi ka Laidoneri perekonnaliikmete kohta. Samas on tegemist jooksva kirjavahetusega,³³ kus muu hulgas on näiteks ka Eesti rahudelegatsiooni kirjad Eesti Ajutise Valitsuse peaministri Konstantin Pätsi venna Nikolai Pätsi perekonnaliikmete Eestisse saatmise küsimuses.³⁴ Seega ei saa kindlalt väita, et 3. jaanuari kirjas on juttu konkreetselt just Laidoneri pereliikmetest.

Mida siis lõpetuseks arvata segaduse tekitanud William Tomingase mälestustest? Küsitavusi tekitab eelkõige mälestuste hoogne ja enesekindel stiil ning esitatud üksikasjalikud kirjeldused ja sõnasõnalised dialoogid aastakümneid hiljem kirjutatud mälestustes ei tekita tõepoolest just erilist usaldust ja meenutavad pigem ilukirjandust. Samas võib öelda, et dokumendid kinnitavad suurt osa sellest, mida Tomingas meenutas, või vähemalt ei lükka need mälestustes esitatut täielikult ümber.

Kui nüüd küsida, miks dokumentides kusagil Tomingast ei mainita, siis võiks vastata: aga miks oleks pidanud? Tomingas oli n.-ö. tehniline töötaja, kelle saatuseks juba oli sündmuste käigus tagaplaanile jääda. Kõike seda kompenseeris Tomingas oma mälestustes, kus ta suures oma rolli ja kohati üsna mõõdutundetult.

Kuna Krupski otsimine toimus „hea tahte“ korras rahudelegatsioonide vahendusel, siis on üsna mõistuspärane, et just Tomingas kui Poska usaldusisik (ise nimetab ta end ka Poska „erasekretäriks“) tegeles selliste „delikaatsete juhtumitega“. Näiteks oli tema see, kes käis 1919. aasta novembris Litvinovil ja detsembris Nõukogude rahudelegatsioonil piiril vastas. Ühtlasi oli Tomingas ka mitteametlik läviisik Eesti ja Nõukogude Venemaa rahudelegatsiooni vahel, olles ühtlasi juures paljudel mitteametlikel vestlustel, kus ilmselt otsustati nii mõnigi küsimus, milles ametlikus korras kuidagi kokkuleppele ei jõutud. Seega on tõenäoline, et Tomingas käis Narvas Krupskit ära toomas ja välistada ei saa ka seda, et ta tõepoolest kohtus Leniniga, kes talle „abikaasa venna päästmise eest“ tänu avaldas.³⁵

Karl Martinsoni põhiline kriitika on üles ehitatud sellele, et Tomingas meenutas rõhutatult Nadežda Krupskaja venda Mihhail Krupskit. Selle kohta võiks nentida, et Martinson oli oma „ajastu vang“, keda varasest lapsepõlvest alates saatsid lugulaulud Leninist ning tema „elu-, töö- ja võitluskaaslasest“. 1920. aastal oli Krupskaja Venemaalgi üsna tundmatu suurus, rääkimata Eestist, kus teda ei teadnud sisuliselt mitte keegi. Ilmekaks tõestuseks on ka see, et Eesti välisministeeriumi toimiku alajaotus, kuhu olid koondatud mõned Krupski otsimist puudutavad dokumendid, kannab pealkirja „Aleksander Krupinski asi“. Nagu juba eespool öeldud, oli veel teisigi nimekujusid ja ega Krupski otsijatelgi selge olnud, keda nad taga ajavad. Näiteks Eesti sõjaväeluure andmetel saadigi kätte isik, kelle „õde olla Lenini abikaasa“ (vt. dokument 2).

Laskumata siinkohal vene keele ja kultuuriruumi nüanssidesse, ei saa lõpuks välistada ka seda, et Tomingas sai lihtsalt valesti aru ning „lihane õde“ ja „onutütar“ võivad samuti segi minna (*rodnaja sestra – dvojurodnaja sestra*). Lõpuks võis Krupski end ka ise nimetada Nadežda Krupskaja vennaks, et erikohtlemine välja teenida.

³³ Vt. RA, ERA.957.10.21, Tartu rahukonverentsi Vene delegaadile saadetud kirjad delegatsioonide koosseisu, Eesti–Vene vahelise rahulepingu sõlmimise ja isikute järelepärimise kohta, 08.12.1919–01.02.1920.

³⁴ Vt. RA, ERA.957.10.21, l. 13, 23, 25, Eesti rahudelegatsiooni esimehe kirjad nr. 317, 391, 419 Nõukogude Venemaa rahudelegatsiooni esimehele 7., 14., 15. jaanuarist 1920.

³⁵ Vt. nt. <https://arhiiv.err.ee/vaata/ajavaod-riigi-mehed-william-tomingas>